

11. Výslovnost spisovné češtiny (ortoepie a ortofonie) (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

Cílem kapitoly je seznámit studující se základy české ortoepie a ortofonie + ortografie ve vztahu ke spisovné a nespisovné vrstvě národního jazyka.

Průvodce studiem

V této kapitole se zaměříme na výslovnost spisovné češtiny - na její spisovnou a nespisovnou podobu. Věříme, že se vám tato prakticky orientovaná kapitola bude studovat dobře. V kapitole kromě jiného naleznete videoukázky jevů, o kterých v textu hovoříme

Základní terminologie

Ortoepie, ortografie, národní jazyk, obecná čeština, nekorektní výslovnost, výslovnostní odchylky a chyby.

11.1 Základní pojmy spojené s výslovností ↑

Se správnou výslovností jsou spojeny 2 základní pojmy - ortofonie a ortoepie.

Ortoepie je termín, označující soubor výslovnostních norem, jimiž se řídí zvuková podoba mluvených spisovných projevů. Ortoepie se formuje na základě přirozené výslovnosti a společenské konvence. Co je tedy spisovná norma?

Spisovná norma je výslovnost uživatelů spisovného jazyka na celém jazykovém území, snažících se o spisovných projev kultivovaný po všech stránkách - bez nářečních, místních a individuálních zvláštností (Výslovnost spisovné češtiny, 1967).

Dalším termínem, kterým se budeme zabývat, je **ortofonie**. **Ortofonie je souhrn pravidel o správném tvoření hlásek.** Ortofonie lze dosáhnout (kromě nápravy výslovnostních vad) pouze předkládáním potřebného mluvního vzoru. Při osvojování ortofonie může dojít k řadě odchylek, které jsou způsobeny nestandardním posunem jazyka při artikulaci. Tyto odchylky označujeme jako logopedické vady.

Základní logopedické (ortofonické) vady:

1. sigmatismus (vadná výslovnost sykavek),
2. lambdacismus (vadná výslovnost L),
3. rotacismus (vadná výslovnost R),
4. rotacismus bohemicus (vadná výslovnost Ř).

Obecně se tyto vady při výslovnosti hlásek nazývají jako patlavost. Logopedický vad existuje daleko více, jsou však již spojeny s fyziologickou či mentální anomálií při vývoji dítěte.

Ortoepická norma i přes požadavek jednotné výslovnosti nevyklučuje určité odstínění neboli stylizování zvukových prostředků mluvy. Dá se říci, že se realizují různé obměny jisté základní formy, a to dvěma směry - buď k formě zvlášť pečlivé, nebo naopak k formě volnější.

Rozlišuje se trojí stylová forma:

- a. **výslovnost základní**, neutrální, realizovaná při veřejných projevech,
- b. **výslovnost běžná**, realizovaná v běžném denním styku; tento styl se liší od stylu základního hlavně ve výslovnosti souhláskových skupin,
- c. **výslovnost zvlášť pečlivá (vyšší či vybraný styl)**, která se opírá o vnitřní stavbu slov, a tedy o způsob psaní; užívá se jí při slavnostních projevech a při uměleckém přednesu.

11.2 Kultura mluvené češtiny ↑

Zaměříme-li svou pozornost na mluvenou spisovnou češtinu, zjistíme, že je nedokonalá a její kultura je na tom kvalitativně hůře než kultura češtiny tištěné. Tento fakt lze pozorovat v každodenním kontaktu s médii - např. v rámci televizního zpravodajství, moderování různých druhů pořadů, při poslechu rozhlasových stanic, při sledování projevů (ať již připravených či nepřipravených) poslanců a senátorů apod. Lhostejnost k úrovni mluveného projevu je dnes často taková, že vzniká dojem, jako by se správná výslovnost považovala za nemístnou strojenost, za něco nepřírozeného, za projev nadřazenosti mluvčího nad posluchači apod. To lze pozorovat kromě jiného i ve školách, ve kterých je tento přístup často spojován s mluvou učitele. Často sami učitelé argumentují, že chtějí hovořit jazykem, který je žákům blízký (tedy nespisovným).

Pokud chceme zkoumat mluvenou češtinu, je nutné rozlišit dva základní druhy výslovnosti:

1. **Výslovnost spisovnou (korektní, reprezentativní) - spisovný jazyk**
2. **Výslovnost obvyklá v běžném styku - ne striktně spisovný jazyk**

Oba typy výslovnosti představují 2 kódy, které lze spojit vždy s konkrétní situací. Například vysokoškolský učitel komunikuje jinak na přednášce, jinak při soukromém rozhovoru se studentem.

Dalším kritériem, podle kterého lze rozdělit mluvenou češtinu, je samotná spisovnost. Rozlišujeme tedy:

1. **Výslovnost spisovnou**
2. **Výslovnost nespisovnou (nářeční, lokální apod.)**

Spisovný jazyk musí být reprezentativní pro celé území státu či všechny obyvatele dané země, je tedy oproštěn od lokálních rozdílů. Nářečí, sociolekty a další nespisovné jazykové útvary pak reprezentují určitou část území (lokální dialekty) či vrstvu obyvatel (sociolekty).

Nepřípustné jsou tedy takové jevy, jako je:

- a. výslovnost bilabiálního [w] - např. [*prauda, kreu*],
- b. moravské [šč] - např. [*ščípat*],
- c. moravská znělostní asimilace hlásek před sonorami - např. [*z mobilem, mo3 nepije*],
- d. záměna hlásek ou či í za ó - např. [*holomóc, ty só dobré, dělajó, bórajó...*],
- e. lašská progresivní asimilace - např. [*tfořit*],
- f. česká glajdová výslovnost j - např. [*tejt', ajt'*],
- g. moravské zkracování - např. [*jama, mama, tata*].

Dalším kritériem je poměr mezi **spisovnou výslovností** a **nesprávnou výslovností**. To znamená, že u slova ze spisovné vrstvy jazyka dojde k deformaci, která se považuje za nekorektní. Za nekorektní výslovnost se považuje:

- a. různé typy kvantitativních změn - např. [*paňi, kam deté, doprovázim, podivat*],
- b. projevy artikulační ekonomie (ta je příznakem hovorové řeči) - projevuje se například redukcí slabik a tedy i komolení slov [*pančitelka, brý den, pétese na to, béme dělat, pocém apod.*].

Zvuková stránka nemůže být měřena stavem pravopisu. Tedy nelze pouze vyslovit každou zapsanou hlásku, je třeba pracovat se zákonitostmi, které pro zvukovou vrstvu jazyka platí. Strojená a chybná by tedy byla například výslovnost zdvojených písmen u slov *činnost*, *panna*, *měkký* apod. Někdy je ovšem nutné vyslovit obě hlásky, zejména tehdy, rozlišují-li význam slov (např. *raci x racci*, *nejjasnější x nejjasnější*, *podaný x poddaný*).

V mluvené vrstvě jazyka tedy dochází k řadě prohřešků spojených jak s výslovností vokálů, tak i konsonantů.

1. Obecné prohřešky spojené s výslovností vokálů

Základem spisovné výslovnosti vokálů je dodržení jejich kvantity (tedy délky). Proti této výslovnosti existují tři základní přístupy:

- a. *zkracování dlouhých vokálů [dum, xod'im, mislim, prosim, paňi],*
- b. *prodlužování dlouhých vokálů [pivíčkó, túze],*
- c. *přetahování hlásek ve výslovnosti jevištní a řečnické či v písních.*

2. Obecné prohřešky spojené s výslovností konsonantů

Základem spisovné výslovnosti konsonantů je rozlišení znělých a neznělých hlásek a respektování asimilace znělosti v její progresivní a regresivní podobě. Prohřešků nalezneme v systému vokálů celou řadu:

- a. *ve výslovnosti je nutné respektovat znělostní asimilaci českých hlásek, prohřeškem by tedy bylo např. vyslovovat znělou hlásku na konci slov [holub, poklad, grog, had],*
- b. *vypouštění slabikotvorných hlásek [sedl, vezl, spletl x sed, vez, splet],*
- c. *zjednodušování souhláskových skupin stn, zdn, stň - například [česní, prázni] - správně vyslovujeme [čestní, prázdní],*
- d. *v jazyce nalezneme také tzv. sekundární splynuliny, které vznikají díky morfologickým transformacím (dětský, bohatství, větší vyslovujeme [děckí, bohactví, vječí] - neřídíme se tedy pravopisnou podobou,*
- e. *apod.*

Specifickými pravidly se rovněž řídí výslovnost cizích slov. Podrobnosti o této výslovnosti nalezneme v celé řadě kodifikačních příruček (např. Pravidlech českého pravopisu, Slovníku cizích slov (Klimeš) apod.). V tomto textu si zmíníme jen základní pravidla:

- a. hlásky, které nejsou v naší hláskové soustavě, nahrazujeme zvukově nejbližšími domácími hláskami,
- b. hlásky S v postavení mezu samohláskami vyslovujeme jakove většinou přislov jako S (*demise, agrese, absence*),
- c. hlásky X (ks) se vyslovuje - zněle [*egzistence, egzemplář*] a nezněle [*ekspedice, prakse, taksa*].

11.3 Desatero mluveného projevu ↑

A. Měchurová ve své knize Jak dobře mluvit a úspěšně jednat uvádí užitečné shrnutí „Desatero zásad mluveného projevu“. Lze jej s úspěchem využít v každodenní komunikační praxi.

Desatero zásad mluveného projevu:

1. Mluvte jen tehdy, pokud máte co říci
2. Své sdělení pečlivě připravte
3. Sdělení tlumočte dobrou jazykovou formou
4. Chovejte se přirozeně
5. Nestavte mezi sebe a posluchače bariéru
6. Nevyhrožujte
7. Udržujte s posluchači kontakt pohledem
8. Uvědomte si, že lidé jsou jako zrcadlo
9. Skončete svůj projev v pravou chvíli
10. Nesledují-li Vás posluchači pozorně, je to Vaše vina

11.4 Přehled některých kodifikací spisovné výslovnosti ↑

Hála, B. a kol. Výslovnost spisovné češtiny I. - Výslovnost slov přejatých. 1955

Romportl, M. a kol. Výslovnost spisovné češtiny II - Výslovnost slov přejatých. 1978

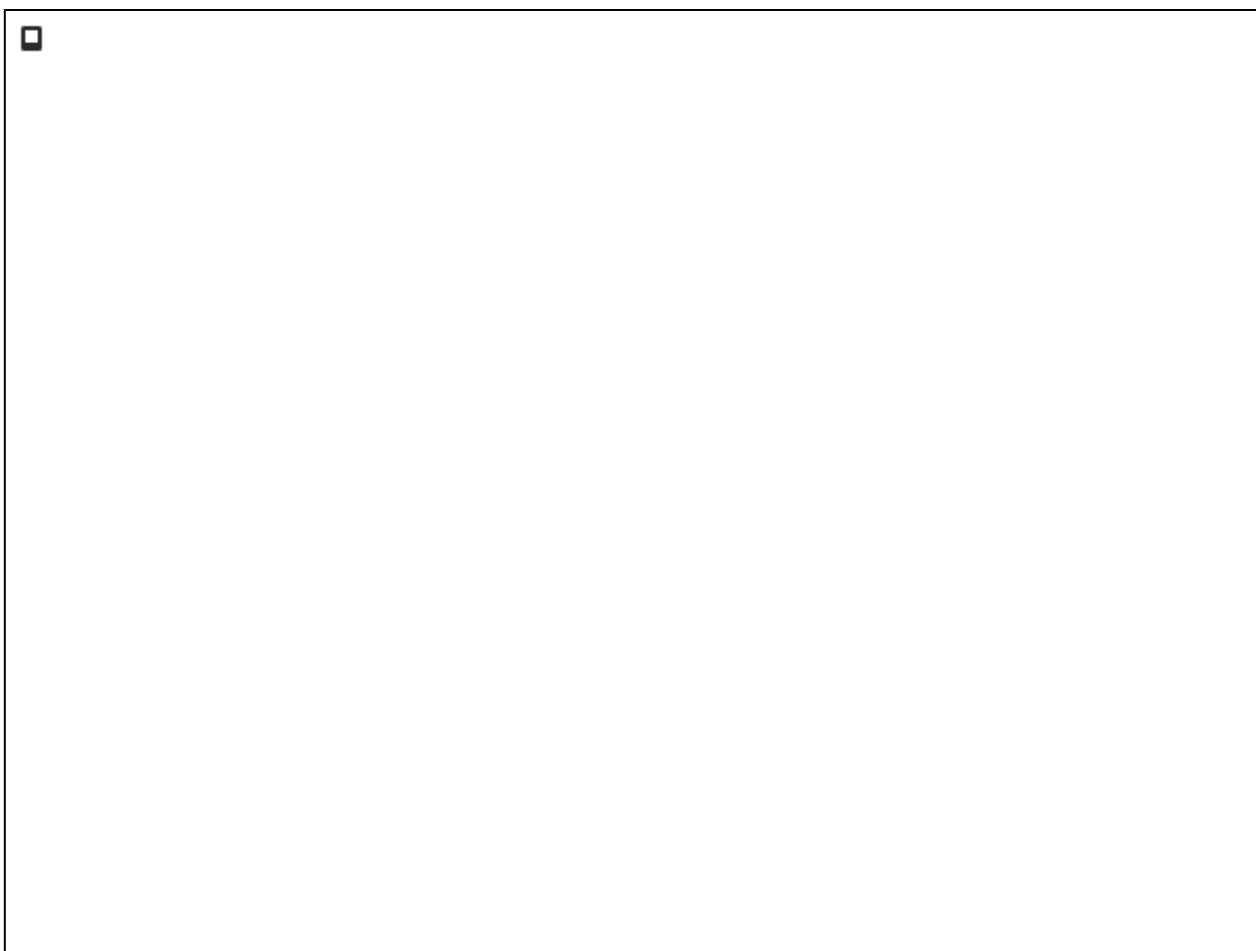
Hůrková, J. Česká výslovnostní norma. 1995

Akademický slovník cizích slov. 1995

Pravidla českého pravopisu. 1993+

11.5 Videoukázky k textu ↑

Klaus - novoroční projev (spisovná čeština)

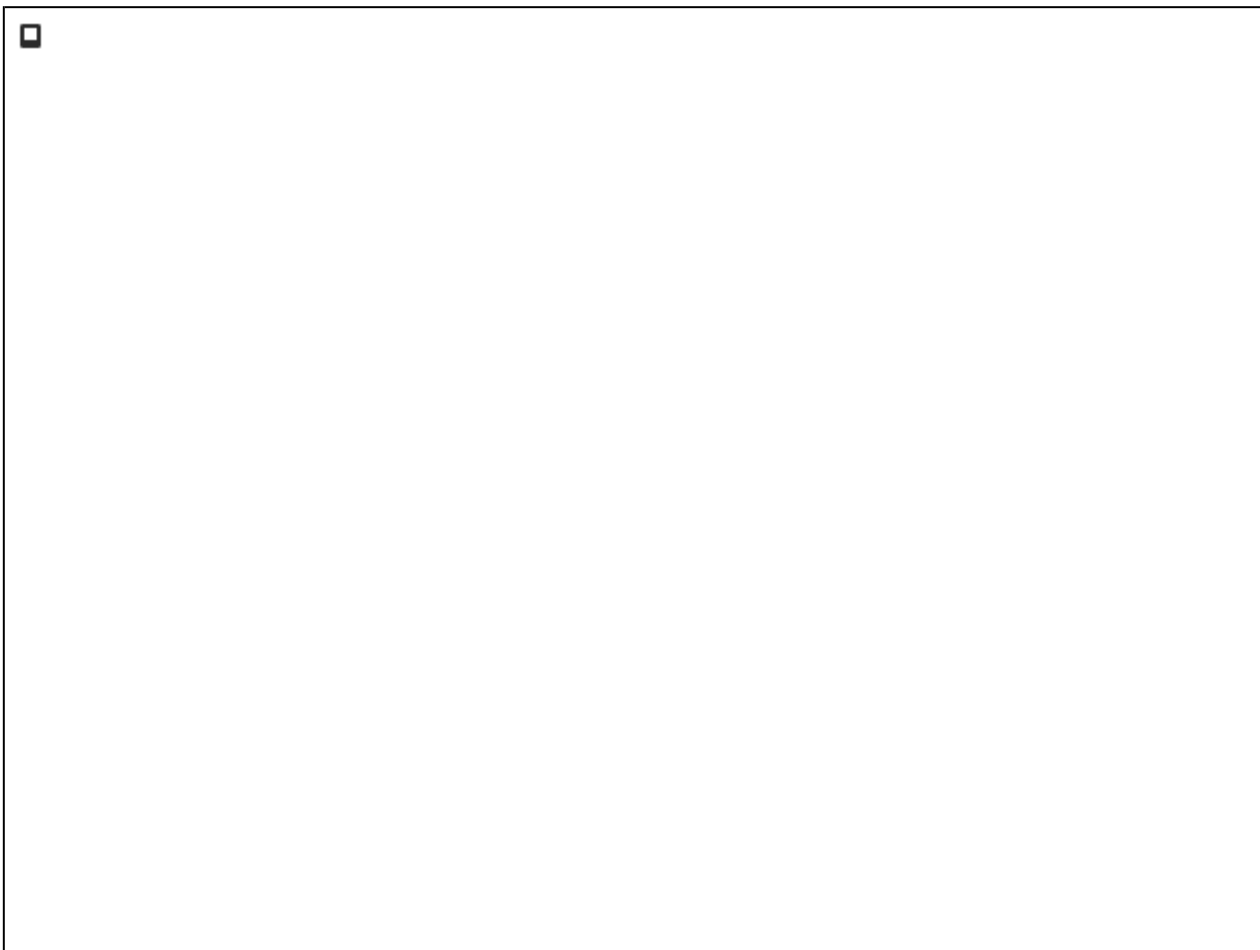

Čtvrtníček startuje Internet (nespisovná čeština, vulgarismy, obecná čeština)

Klaus, Zeman, Grebeníček (ukázky tembru)

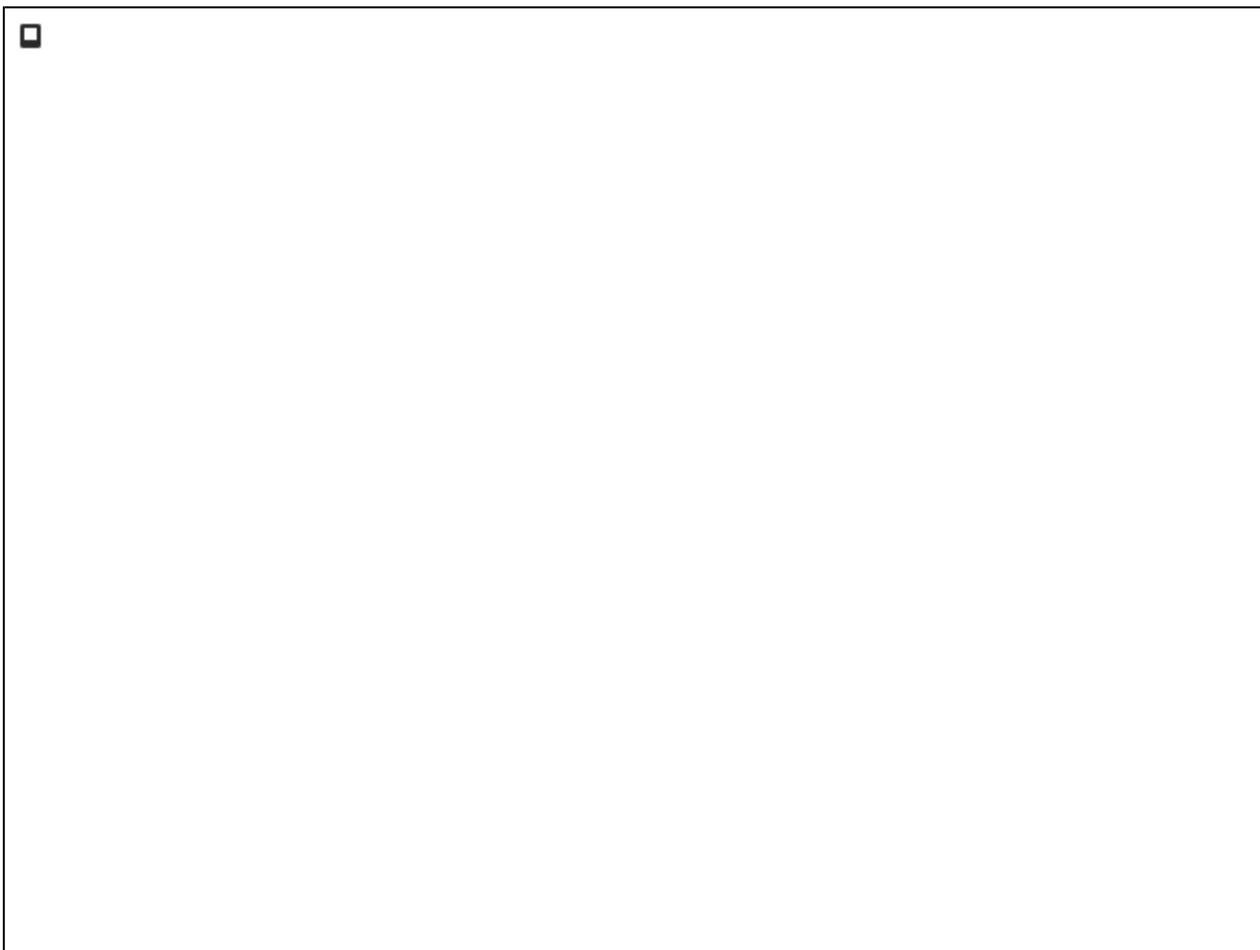

Kraus, Mareš (obecná a hovorová čeština)

Plzeňská mluva (imitace lokálního dialektu)

Reklama Starobrno (ukázka lokálního dialektu)

Otázky k zamyšlení

Prohlédněte si videukázky přiložené ke kapitole a sepište, co jste v které ukázce vyzorovali (slovní zásoba, suprasegmentální jednotky apod.)

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

KOPECKÝ, K. *Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie*. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

MĚCHUROVÁ, A. *Jak dobře mluvit a úspěšně jednat, základy rétoriky a komunikace*. Praha:UJP, 2008.

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.